

Oblici komunikacije s osvrtnom na djecu s cerebralnom paralizom

Irena Slaviček¹, Veronika Sabo²

¹Centar Goljak, Zagreb

²Hrvatska udruga za psihosocijalnu onkologiju, Zagreb

SAŽETAK Komunikacijske vještine su proces prenošenja i razumijevanja poruka – misli, govora i emocija. Govor kao sastavni dio verbalne komunikacije najučinkovitiji je medij za prijenos informacija. Neverbalna komunikacija često prati verbalnu i manifestira ekspresiju emocija. I dok je verbalna prvenstveno usmjerena na sadržaj rečenog, neverbalna komunikacija ukazuje na ono što je pratilo oralnu komunikaciju. Usklađenost verbalnih i neverbalnih poruka bitna je za uspjeh u komuniciranju. Neverbalna sposobnost povezana je s općom kognitivnom sposobnošću te se neverbalni oblici komunikacije usavršavaju tijekom razvoja djeteta, ali postupno s razvojem govora verbalna komunikacija postaje glavno sredstvo sporazumijevanja. Oštećenje govora kod djece s cerebralnom paralizom pojavljuje se u 60–70% slučajeva. Klinička ispitivanja u Centru Goljak u Zagrebu upućuju da se smetnje komunikacije otkrivaju kod gotovo svakog djeteta s cerebralnom paralizom.

KLJUČNE RIJEČI cerebralna paraliza; dijete; komunikacija; poremećaji govora

Komunikacijske vještine su proces prenošenja i razumijevanja poruka. Mogu biti verbalne i neverbalne. Prednosti verbalne komunikacije ističu se u brzini i povratnoj informaciji, ali nedostatak joj je iskrivljavanje poruke. Neverbalna komunikacija prati verbalnu i osigurava vidljivu ekspresiju emocija, ali kriva percepcija „govora tijela“ ili gesta mogu utjecati na krivu interpretaciju poruke. Neverbalni znakovi zamjenjuju, naglašavaju ili mogu biti u neskladu s verbalnom porukom.

GOVOR KAO SASTAVNI DIO VERBALNE KOMUNIKACIJE

Govor je sredstvo sporazumijevanja među ljudima i sredstvo kojim se izražavaju misli, emocije i želje. Govorom se ujedno spajaju iskustvo, vještina i znanje koje se prenosi i na iduću generaciju, te je najuspješniji medij za prijenos informacija.

Sa psihološkog gledišta, autori Stančić i Ljubešić smatraju da su temeljne funkcije govora semantička, komunikativna, funkcija stjecanja iskustva i funkcija djelovanja.¹ Govor često olakšava mišljenje jer indirektno utječe na nj i na taj način omogućava stjecanja određenih vrsta iskustva. U komunikaciji govor ima funkciju priopćavanja misli, izražavanja i djelovanja. Govorom se ne prenosi samo intelektualni sadržaj nego i emocije koje čine neverbalni dio govora. Neki autori smatraju da emocionalna funkcija govora pripada njegovim genetičkim funkcijama.² Ako je pri afa-

tičkim poremećajima „genetički kasniji“ i po svojoj razini „viši intelektualni“ govor poremećen, njegova emocionalna komponenta – „emocionalni govor“ – katkad je sačuvana. Neki bolesnici nisu u stanju reći ili čak ponoviti riječi neke pjesme, ali su ih u stanju otpjevati.¹⁻³

Govor kao sredstvo djelovanja može utjecati na svijest, zatim i na ponašanje, ali može djelovati direktno na ponašanje drugih putem molbi, zapovijedi, zahtjeva, savjeta, upozoravanja, nagovaranja i sl.

Ono što se misli ne mora uvijek odgovarati onome što se kaže. Razlozi se nalaze u površinskim i dubinskim strukturama izgovorenih rečenica. Površinska struktura je nepotpuna i nastaje iz dubinske i potpune strukture rečenica. Osoba koja govori obično ne shvaća svoju pogrešku, a nesvjesno očekuje od sugovornika da reagira na njezinu nepotpunu i nedorečenu poruku. Upravo to stvara jedan od mogućih uzroka i problema u međuljudskom komuniciranju.⁴ Isto tako izgovorena poruka tek uz neverbalnu pratnju dobiva puni smisao, značenje, djelotvornost i utjecaj. Tako riječ može promijeniti značenje ovisno o neverbalnom kontekstu, i to rečenici daje novi smisao. To znači da je pojam neke riječi usko povezan s kontekstom uporabe te je zbog toga i smisao riječi/iskaza širi.

Verbalnim načinom prenose se informacije, a neverbalnim putem stavovi i emocionalni odnos prema informacijama koje se primaju ili odnos prema osobi s kojom se komunicira. Čovjekova raspoloženja, emocije i motivi utječu na karakter njegove verbalizacije.

NEVERBALNA KOMUNIKACIJA

Neverbalna komunikacija je usko povezana s verbalnom, pa zato i predstavlja vrlo bitan dio komunikacije. Manifestira se kroz ponašanje tijela (držanje, usmjerenost i pokreti tijela pri sjedenju, stajanju, hodanju i ležanju), mimiku (čela, obraza, brade, obrva i usta), očni kontakt (pogled, zjenice, očni mišići), govorno ponašanje (smijanje, glasovi bez verbalnog sadržaja), gestikulacija (govor ruku, velike i male geste, radnje), dodirivanje, odijevanje, prostorno ponašanje (intimno, osobno, društveno i javno vrijeme za kontakte), vanjski kontekst (vanjske okolnosti za vrijeme komuniciranja).⁴

Dakle, nije svejedno je li tijekom razgovora glava pognuta ili uspravna, tijelo napeto ili opušteno, važne su i geste i mimika jer se po njima zaključuje misli li osoba doista ono što govori. Zatim, svako povišenje, sniženje ili promjena glasa utječu na smisao rečenice, a tijekom razgovora treba voditi računa o osjetljivosti na osobni prostor tzv. intimne zone i u kojoj situaciji i s kim vodimo razgovor. Do poteškoća u razumijevanju neverbalnih znakova može doći ako isti neverbalni znak ima različita značenja, različiti znakovi imaju isto značenje ili su verbalni i neverbalni znakovi u sukobu. Zato je vrlo bitno ne oslanjati se samo na neverbalne znakove nego i proučiti kontekst u kojemu se ti znakovi javljaju. S grupom neverbalnih znakova bolje se procjenjuje situacija i razumije sugovornik te valja uzeti u obzir i osobno emocionalno stanje jer možda nismo uvijek objektivni u opažanju. Istraživanja su pokazala da u svim kulturama ljudi prepoznaju šest primarnih osjećaja: radost, žalost, strah, iznenađenje, ljutnju, gađenje, dok je složene emocije teže prepoznati jer ih ljudi često kontroliraju zbog osobnih ili kulturoloških razloga.² I dok je verbalna komunikacija usmjerena na sadržaj i govori što je rečeno, neverbalna komunikacija daje kontekst, odnosno ukazuje na ono što je pratilo komunikaciju.

Podskupina neverbalne komunikacije je paraverbalna komunikacija. Paraverbalna komunikacija daje informaciju o karakteristikama glasa, odnosno kako je nešto izgovoreno. Karakteristike paraverbalne komunikacije su brzina, ritam, jačina glasa, boja glasa, artikulacija, melodija, jasnoća, te se uglavnom koriste kako bi naglasile pojedine riječi ili rečenice.^{2,4}

USPJEH KOMUNICIRANJA

Za uspjeh u komuniciranju važna je usklađenost verbalnih i neverbalnih poruka. Taj proces se provodi kroz tri razine: 1.) naglasak na prepoznavanju i uočavanju osobnog i tuđeg neverbalnog ponašanja tijekom komunikacije; 2.) razgovara se o neverbalnim porukama; 3.) usklađivanje verbalnih i neverbalnih poruka jer su neverbalne poruke višeznačne, pa često dolazi do njihova pogrešnog tumačenja.

Dobra verbalna komunikacija podrazumijeva upotrebu jezika koji je opće prihvaćen i razumljiv većini ljudi, kratke i jasne poruke, izbjegavanje nepotrebnih i nevažnih informacija, izbjegavanje digresija i širenja

teme, apstraktne ideje objasniti na jednostavnim primjerima i voditi računa o denotativnom (opisuje nešto što je zajedničko svim ljudima) i konotativnom (opisuje nešto što je karakteristika pojedinca) značenju riječi.

RAZVOJ VERBALNIH I NEVERBALNIH SPOSOBNOSTI KOD DJECE

Sposobnost komuniciranja različita je kod djece i odraslih. Djeca u ranoj dobi raspoložu malim rasponom neverbalnih znakova, koji su najvjerojatnije prirođeni, odnosno vezani uz posebni ustroj signaliziranja, a javljaju se u vrlo ranoj kronološkoj dobi i u tako mnogo kultura da sigurno nisu usvojeni učenjem. Pod utjecajem kulture ili iskustva izražaj i značenje urođenih neverbalnih znakova (smijeh, podizanje obrva) mogu se mijenjati. Sposobnost oponašanja izražaja lica naglo raste kod djece u dobi od pet do devet godina, da bi u trinaestoj godini ta sposobnost bila ravna onoj kod odraslih.^{3,5} Srednjoškolska populacija kao i odrasle osobe mogu sakriti prave osjećaje i svjesno upravljati mimikom lica.

U igri, djeca koriste intonaciju kako bi naglasila razliku između osoba koje zamišljaju da glume. Primijećeno je da djeca koriste „maminski jezik“ ako se obraćaju djeci mlađoj od sebe. Zadaća „maminskog jezika“ nije poticati dijete da nauči jezik, nego prenijeti poruku, odnosno omogućiti komunikaciju.

Geste i sposobnost razumijevanja neverbalnih znakova razvijaju se sporije i postupno – od slikovitih do metaforičkih, što znači da je neverbalna sposobnost povezana s općom kognitivnom sposobnošću.

Dijete kroz komunikaciju s okolinom razvija jezik. U predverbalnoj komunikaciji, koja je djetetu bliska, između djeteta i odrasle osobe stvara se interakcija. Toj ranoj predverbalnoj komunikaciji pridaje se velika važnost (milovanje djeteta, nošenje u naručju i sl.). Upravo je ta rana predverbalna komunikacija vrlo bitna za kasniji verbalni razvoj djeteta.

Neverbalni oblici komunikacije koji se u suradnji s okolinom razvijaju tijekom prve godine života djeteta usavršavaju se, ali postepeno, s razvojem govora, verbalna komunikacija postaje glavno sredstvo sporazumijevanja.

Kroz igru, komunikaciju i interakciju s odraslom osobom dijete uči i usvaja društvene norme i vrijednosti. Riječi „hvala“ i „molim“ dijete usvaja kroz igru primanja i davanja nekog predmeta s odraslima i tako usvaja cijeli obrazac ponašanja – pogled, osmijeh, klimanje glavom, jezični izričaj...

S djetetovim razvojem istovremeno jača intencionalna komunikacija s okolinom, što je uvjet i posljedica govornog razvoja. U ranoj dobi riječi djeteta, npr. voda, mlijeko, nemaju karakter konstatacije, nego traženja, zapovijedi. Dijete, iako nema razvijen govor, a želi nešto, na razne načine signalizira tu želju (gestom, mimikom, neologizmom ili ponekom riječi). Okolina tumači njegove znakove, a po djelovanju odraslih dijete vidi razumiju li ga ili ne. Ako ga nisu shvatili, ono pojačava signalizaciju ili je mijenja.

Verbalna komunikacija djeteta u predškolskom razdoblju, nakon što je usvojena osnova materinskog jezika (nakon treće godine), okolini je razumljiva tek ako poznaje situaciju u kojoj se dijete nalazi, i to ne zato jer se dijete jezično dobro ne izražava, već prvenstveno zato što je njegov način izražavanja nedovoljno jasan.^{1,5} U toj fazi dijete misli da okolina zna sve što i ono zna i vidi, te nije sposobno procijeniti hoće li okolina pogrešno reagirati ako njegova poruka nije uspješno prenesena. U tom slučaju dijete uvijek okrivljuje druge što ga nisu razumjeli.

KOMUNIKACIJA I DIJETE S CEREBRALNOM PARALIZOM

Istraživanja na području komunikacijskih vještina i sposobnosti djece sa sindromom cerebralne paralize malobrojna su i prvenstveno se odnose na dijagnostička procjenjivanja. Klinička slika cerebralne paralize obuhvaća niz simptoma. Najizraženija su motorička odstupanja udružena s oštećenjem sensorike. Oštećenje govora pojavljuje se u 60-70% slučajeva kod te populacije.^{6,7} Klinička ispitivanja u Centru Goljak u Zagrebu upućuju da se smetnje komunikacije koje uključuju verbalno i neverbalno izražavanje otkrivaju kod gotovo svakog djeteta s cerebralnom paralizom. Dysarthria i dyslalia kao najčešći oblici govornih poremećaja redovito su praćeni nekim od oblika deficijentnoga neverbalnog izričaja.

Korekcijom dysarthrie i dyslalie prvenstveno se bave profesori logopedi, ali i profesori rehabilitatori. Tijekom edukacijsko-rehabilitacijskog rada veliku pozornost posvećuju pravilnoj artikulaciji te korekciji gramatičkih i jezičnih nepravilnosti. Kroz nastavne sadržaje (osobito iz hrvatskog jezika, prirode i društva u razrednoj nastavi) te i kroz sve ostale nastavne predmete i aktivnosti učenja u PSP-u (produljenom stručnom postupku) osobita se pozornost stavlja na pravilan gramatički, jezični i artikulacijski izričaj. Kroz senzoričke aktivnosti (senzorička integracija) koja se odvija u rehabilitacijskim programima i nastavnim sadržajima iz likovne i tehničke kulture u razrednoj nastavi, korrigiraju se neadekvatne neverbalne poruke djece. Budući da dosta te djece ne može adekvatno izraziti svoje misli, želje i poruke preostaje im neverbalna komunikacija kao jedini oblik izražavanja.

Motorička oštećenja kao primarni simptom u sindromu cerebralne paralize uvelike otežavaju i neverbalnu komunikaciju djeteta (npr. spazmi, hipotonija – ograničavaju neverbalnu poruku), ili je čak mogu onemogućiti ili iskriviti.⁸ Stoga je dobro poznavanje problematike osoba s cerebralnom paralizom prijeko potrebno kako bi se dijete moglo pravilno opservirati, a

potom i ispravno terapijski intervenirati. U protivnom, iz navedenih razloga neverbalna poruka djeteta može biti pogrešno shvaćena, a u skladu s tim i povratna informacija (odgovor) od druge osobe prema djetetu može ići krivim smjerom. Sve to može rezultirati frustracijom djeteta. Dijete u takvom slučaju može misliti da je ono krivo što se njegova poruka nije razumjela. U praktičnom edukacijskom-rehabilitacijskom radu izuzetno je bitno poznavati i psihološke čimbenike koji utječu na dijete tijekom komunikacije.^{9,10}

Promatra li se ponašanje tijela djeteta s cerebralnom paralizom prilikom govornog izražavanja, uočava se da ono spastičnim pokretima ruku pokušava potpomoći sebi u izgovorenoj misli. Pritom cijelo tijelo može biti obuhvaćeno spastičnim obrascem. Kad je dijete izgovorilo željenu misao, primjećuje se faza olakšanja, dijete se opušta, spazam popušta do sljedeće potrebe za izgovorom. Mimika lica također je praćena spazmima (obrve se podižu, glava se zabacuje unatrag, ukočenost brade otežava otvaranje usta i glasovnu artikulaciju). Očni kontakt se teže uspostavlja – pogled je ukočen, odsutan i fiksiran na neku točku pokraj sugovornika, a ne na sugovornika. Često puta pokret ruke (ataktičan ili atetotski) biva krivo shvaćen – dijete želi pokretom ruke signalizirati da nešto verbalno poručuje, te mu treba dati vremena da uskladi potrebu za izražavanjem misli s govornom motorikom. Pokreti ruke mu potpomažu da njima svrati pozornost na sebe i da sugovornik ima dovoljno senzibiliteta i vremena sačekati što će dijete izgovoriti. Požurivanje sugovornika (npr. „Daj reci što hoćeš!“, „Daj već jednom izgovori!“) izuzetno mogu dekoncentrirati i blokirati dijete u komunikaciji te ga dodatno frustrirati. Stoga je u kontaktu s djetetom kod kojeg postoji neurološko oštećenje potrebno izuzetno puno strpljenja, pažnje, pohvale i poticanja kako bi moglo izraziti svoje misli i osjećaje verbalnom i neverbalnom komunikacijom.¹⁰

ZAKLJUČAK

Malobrojna su istraživanja na području komunikacijskih vještina i sposobnosti djece s cerebralnom paralizom te se pretežno odnose na dijagnostička procjenjivanja. Specifičnost kliničke slike cerebralne paralize upućuje na iznalaženje i primjenu adekvatnih terapijsko-rehabilitacijskih modula u interkomunikacijskom pristupu djetetu. Deficijentnost verbalnog izraza vrlo često je praćena i inhibicijom neverbalne poruke. Važno je istaknuti da komunikacija s djetetom neurološke patologije zahtijeva izuzetno puno pažnje, strpljivosti i poticanja kako bi dijete uskladilo verbalne i neverbalne poruke te manifestiralo ekspresiju emocija.

Types of communication in children with cerebral palsy

SUMMARY *Communication is the process of transmission and understanding of message, including thoughts, speech and emotions. Speech as an integral part of verbal communication is the most effective form of information transmission. Non-verbal communication is very often accompanied by verbal communication and expresses emotions. While verbal communication is primarily focused on the content of what is spoken, non-verbal communication indicates what accompanies oral communication. Agreement between verbal and non-verbal messages is essential for successful communication. Children and adults differ in their ability to communicate. Non-verbal ability is associated with general cognitive ability, whereas non-verbal forms of communication evolve during the development of child. Gradually, with the development of speech, verbal communication becomes the main form of communication. Literature data show that children with cerebral palsy have a speech disorder in 60–70% of cases. Clinical trials conducted at the Goljak Centre in Zagreb suggest that communication disorders, including verbal and non-verbal expression, are present in almost all children with cerebral palsy.*

KEY WORDS cerebral palsy; child; communication; speech disorders

LITERATURA

1. Stančić V, Ljubešić M. Jezik, govor, spoznaja. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.
2. Robinson RJ. Causes and associations of severe and persistent specific speech and language disorders in children. *Dev Med Child Neurol* 1991;33(11):943–62.
3. Bishop DV, Edmundson A. Language-impaired 4-year-olds: distinguishing transient from persistent impairment. *J Speech Hear Disord* 1987;52(2):156–73.
4. Brajša P. Pedagoška komunikologija. Zagreb: Školske novine, 1994.
5. Neill S. Neverbalna komunikacija. Zagreb: Educa, 1994.
6. Pospiš M. Učenje mozgom i edukacijsko zdravlje. Varaždinske toplice: Tonimir, 2006.
7. Lou HC, Henriksen L, Bruhn P. Focal cerebral dysfunction in developmental learning disabilities. *Lancet* 1990;335(8680):8–11.
8. Stamer M. Posture and Movement of the Children with Cerebral Palsy. A Harcourt Health Sciences Company: Therapy Skill Builders, 2000.
9. Pospiš M. Neuromotorni razvoj i psihosocijalna adaptacija. *Acta Medicorum* 1999;25:85–99.
10. Slaviček I. Suportivni terapijski postupci u edukacijsko-rehabilitacijskom pristupu bolesnom djetetu. U: Votava-Raić A, Marinović B, Dumić M, ur. *Pedijatrija danas – Nespecifični simptomi u pedijatrijskoj dijagnostici*. Zagreb: Medicinska naklada, 2004.

ADRESA ZA DOPISIVANJE

Dr. sc. Irena Slaviček, prof. reh.
Centar Goljak
Goljak 2, 10000 Zagreb
E-mail: irena.slavicek@zg.t-com.hr
Telefon: +385 1 2922 096